

Lánczi András

EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ ÉS KONZERVATIVIZMUS

A holland Edmund Burke Stichting meghívására Európa 14 országának képviselői, amerikai résztvevők, valamint különleges meghívottak, mint Roger Scruton gyűltek össze 2006. július 3–5. között a hollandiai Puttenben, hogy *A nyugati hagyomány helyreállítása Európában: lehetőségek és stratégiák* címen megvitassák a nyugati civilizáció helyzetét, a Nyugat válságjelenségeinek konzervatív értékelését és a lehetséges válaszokat.

Nem sokan gondolták volna, hogy éppen Hollandiából indul ki az a konzervatív kezdeményezés, amely az amerikai *Intercollegiate Studies Institute* (ISI – www.isi.org) nyomdokain haladva megkísérel létrehozni egy – az amerikai szervezethez hasonló – konzervatív hálozatot. Ami az ISI-t illeti, az intézet 1953-ban alakult meg „a szabadságra nevelés” jegyében, könyveket és folyóiratokat ad ki, fő céljának a konzervatív értékek jegyében történő elitnevelést tekinti. Értékeik: a szabadság mindenek elé helyezése, ebből következően az egyéni szabadság és felelősség hangsúlyozása, az állam korlátozása, a piacgazdaság védelme, a joguralom és az erkölcsi normák erősítése. Az elitutánpótlás-nevelés első kézzel fogható eredménye az volt, amikor Reagan elnöksége alatt több olyan ember jutott szerephez az amerikai közigazgatásban, akinek a gondolkodását az ISI programjai formálták. Az amerikai konzervativizmus legjobb nevei – William F. Buckley, Russell Kirk, Richard M. Weaver stb. – és könyvei valamilyen módon összekapcsolhatók az ISI több mint fél évszázados tevékenységével. 1955-ben alapította William F. Buckley a *National Review* című lapot, amit George H. Nash, az amerikai konzervativizmus történetének mértékadó feldolgozója az amerikai konzervativizmus születési dátumának tett meg. Az ISI – nem kis mértékben 2001. szeptember 11. következtében – megkülönbözteti magát a neokonzervatívoktól: ma már az ISI és a hozzá köthető *Philadelphia Society*, az ISI „véleménytermelő” elitköre azért hangsúlyozza a különállást, mert a neokonzervatívok kitüntetett helyet látszanak biztosítani a felvilágosodásnak. Az amerikai konzervativizmus hagyományos (paleo-) és neokonzervatív változata között a szakadék lassan egyre szélesebb, hiszen az ISI gondozásában nem régen megjelent ezeroldalas *American Conservatism* című lexikon (2006) szerkesztői (Bruce Frohnen, Jeremy Beer, Jeffrey O. Nelson) nem is tekintik feltétlenül konzervatívnak a neokonzervatívokat. Az amerikai konzervatívok szerint a nyugati civilizáció intellektuális restaurációra szorul:

az erkölcsi normák, a szokások, a nevelés hanyatlása miatt a nyugati civilizáció ma sokkal nagyobb bajban van, mint a korábbi nemzedékek normakövető és a joguralmat fenntartó munkájának gyümölcsét élvező mai nyugati ember. A mai nyugati civilizáció csupán feléli a korábban felhalmozott intellektuális javakat, amelyek a zsidó-keresztény kultúrában, hagyományban gyökereznek. A cél a klasszikus műveltség felelevenítése.

De hogy jön ide Hollandia? 2000-ben alapította meg Andreas Kinnening jogfilozófus vezetésével néhány holland gondolkodó az *Edmund Burke Stichtinget*, amely a konzervatív filozófia és gondolatok szélesebb körben való elterjesztését tűzte ki célul. A holland társadalmat sokan a világ egyik legtürelmesebb, befogadó jóléti társadalmának tekintik. Ugyan mi baja lehet a hollandoknak, ami miatt meg kellene bolygatni a 19. század végén kialakult modern Hollandia intellektuális békéjét? Andreas Kinnening válasza: „Ez egy nagyon kicsi ország. Csupán néhány országos lapja, tévécsatornája, egyeteme és kiadója van. Az elit tagjai ismerik egymást. Valamennyien liberálisak és ugyanazt gondolják. Magukat erkölcsös, egyenes, jó embernek tekintik. Hatalmuk mérhetetlenül nagy.” (Rob DREHER: *On Tiptoe Through the Tulips. Why Holland is nervous – and alarming case for the entire West*, National Review 2002. július 15.) Csakhogy a holland társadalom – a politológusok számára ismert *pillarizáció* (oszloposodás) következtében – három elkülönülő – katolikus, protestáns, szocialista – lábbon áll. A holland társadalom a pillarizáció, az elkülönülés révén maradhatott egyben, ennek azonban az volt az ára, hogy az intellektuális viták megszűntek. A jóléti államot mindenki elfogadta, hiszen összhangban látták az emberek azzal az önképükkel, miszerint a holland ember jámbor, szorgalmas, józan, becsületes és önuralmat gyakorol. A jóléti állam honorálja ezt a fajta karaktert. Andreas Kinneningék szerint azonban mostanra felnőtt a holland társadalom első olyan nemzedéke, amelynek a nevelése vallásellenes közhangulatban zajlott. Az ily módon felnőtt nemzedék tagjai „fogyasztásközpontúak, materialisták és hedonisták”, azaz a legkevésbé sem jámborak. A nyugati civilizáció általános váltságát látják abban, hogy eltűnt minden fajta tekintély, a kiemelkedő teljesítmény megbecsülése, a természetes arisztokrácia, a nevelés kulturális tartalma, a vallás nevetségessé tétele megszokottá vált. Hollandiában – mint sok más nyugati jóléti társadalomban – az államtól várják az emberek az erkölcsi nevelést, holott az állam erre a célra alkalmatlan. Napi élethelyzetekben jelent meg a saját, európai kulturális gyökereitől elszakított társadalom kiüresedettsége, így nem csoda, ha az iskola célja megkérdőjeleződött, az erkölcsi nevelés természetes színhelye, a család és a civil társadalom szétzilálódott. A természetes önvédelem hiányára utal, hogy a holland társadalom nem tud mit kezdeni sem a munkanélküliségből adódó fölöslegesség érzetével, még kevésbé a bevándorlók által okozott problémákkal. A holland lakosság 8 százaléka bevándorolt személy, a statisztika hozzájuk kapcsolja a bűnözés nagy részét, iszlám szélsőségesek oktatják a főként török, marokkói és a volt gyarmatokról bevándoroltakat. Az oszlopo-

sított holland társadalom nem tudja és nem is akarja integrálni a bevándorló tömegeket, viszont a jóléti állammal való visszaélésként éli meg az új feszültségeket. Ebben az összefüggésben kell értelmezni a holland konzervativizmus megerősödését.

A nyugati civilizáció válságjelenségei

Ahhoz, hogy a nyugati civilizáció válságáról beszélhessünk, meg kell határozni, hogy mit értünk nyugati civilizáción. Az európai civilizáció a zsidó-keresztény hagyományból (Jeruzsálem) táplálkozik, a tudásról alkotott felfogása az Athén által szimbolizált filozófiában gyökerezik, a jogról, törvényről kialakított rendszere a római jogból származik. Ehhez képest másodlagosak a nyugati civilizációnak a liberális demokráciával, a felvilágosodással vagy a racionalizmussal való azonosítási kísérletei. A válságjelenségek civilizációnk alapkérdéseit érintik:

1. Felborult a hit és ráció egyensúlya, az ateizmus minden nyugati társadalmat érint. Még az olyan katolikus országban is, mint Írország, az abortusz – egy legális kiskapu révén – bárki számára elérhető. A kiskaput azzal hagyták nyitva, hogy bármely nő kérheti az abortuszt, ha „öngyilkosság veszélye áll fenn”. Az abortusz, az eutanázia, az alacsony gyerekszám, a média sugallta erőszak révén a nyugati civilizáció „halál-kultúrává” vált.

2. A mindent eluraló önzés és a magányt, unalmat árasztó individualizmus miatt „valami rohad Európában”, ahogy többen is fogalmaztak. A kábítószer-fogyasztás terjed (az írek Európa második legnagyobb kokainfogyasztói), a közéleti érdeklődés és részvétel csökken, a közömbösség egyre nyilvánvalóbb.

3. A modern nyugati civilizáció „a relativizmus diktatúrája” alá került. Leginkább az oktatásban-nevelésben tárulkozik fel, hogy a nyugati civilizáció képtelen egyértelműen állást foglalni morális kérdésekben. Az „egyrészt–másrészt” típusú gondolkodásmód, a liberális szemlélet túlsúlya az oktatásban odavezetett, hogy a tanulókat már nem is tudjuk, nem is akarjuk értékelni, valamilyen irányba terelni, mivel az európai civilizációnak nincsenek céljai. Nevelni csak az tud, aki tudja, hogy mire akarja az utódait nevelni. Az igazság szubjektivizálódott, csak igazságok vannak, így értelmetlenné vált az erényessé nevelés, hiszen az erény az igazságra való törekvésen alapszik. A nyugati civilizáció válságának sarokköve a nevelés: minden nevelés a személyiséget, a karaktert formálja, erényessé kívánja tenni a személyt, s ennek a folyamatnak természetes és hatékony színtere a család. A keresztény hagyomány a monogám családot alakította ki, jelenleg azonban – például az úgynevezett *polyamory*-mozgalom az Egyesült Államokban – erőfeszítéseket tesznek, hogy a monogám családot felváltsa a poligámia többféle változata. Az európai civilizáció morális értékei – a tisztelet, a tekintély elfogadása a nevelésben, az udvariasság, az önuralom, a szükségletkielégítés elhalasztása, az igazságosság eszméi – a monogám csalá-

don és nevelésen alapszanak, így aki ezt föl akarja számolni, az relativizálja illetve fölszámolja a hagyományos európai morális értékeket is. S – ahogy erről már David Hume is értekezett a 18. században – nem számol az emberi természet egyik legmélyebb mozgatójával, a féltékenységgel. A liberális felfogás a szabadságot az egyénhez köti, holott a szabadságnak van egy közösségben gyökerező morális feltétele, az egyéni gondolkodásra nevelés, amely csak közösségben történhet, hiszen a gondolkodás másokkal való érintkezésben, eszmecserében alakulhat ki. Ennek a nevelőterepe a család. A személyes szabadságot erkölcsi értelemben megelőzi a közösségben gyakorolt gondolkodásra nevelés, a véleményformálás készsége – aki gondolkodik, az távolságot tart, aki távolságot tart, az szabad ember. Közmorál nincs személyes morál nélkül, személyes morál pedig nincs nevelés nélkül. Innen a konzervatív szenvedély a nevelés kérdése iránt.

4. Az amerikai-európai civilizáción belül törések vannak. Az egyik Amerikát választja el Európától, a másik Európán belül figyelhető meg a posztkommunizmus jelensége miatt. Amerika és Európa között nem szeptember 11. után romlott meg a viszony. Kezdetől fogva, az Egyesült Államok megalapítása óta Európában intellektuális fanyalgás figyelhető meg, amelynek legalább két oka van. Az egyik a feudalizmus hiányára vezethető vissza, ami miatt még az amerikai konzervatív közbeszédben sem jelennek meg olyan témák, amelyek az arisztokratizmushoz, elitizmushoz, paternalizmushoz volnának köthetőek. Az individualista amerikai egalitarianizmus inkább emberi jogi, politikai jellegű, az európai ezzel szemben gazdasági-társadalmi fogalmakban fejeződik ki. Ezért sem játszott a szakszervezeti mozgalom soha számottevő szerepet az amerikai életben. A másik ok a burzsoával szembeni európai ellenszenvben érhető tetten. Az európaiak mindig is utálták az amerikai anyagiasságot, a profitszemléletet, a gazdasági sikeresség abszolutizálását. A burzsoá vegytiszta formájában amerikai. Az amerikai birodalomépítés mai neokonzervatív eszmeisége nem is egyeztethető össze a hagyományos amerikai bezárkózással, a hagyományos amerikai konzervativizmussal. A posztkommunista törés is jól kitapintható Európában. Hiába a demokratizálódás, hiába 16 évnyi felzárkózási törekvés, a posztkommunista társadalmak sajátos problémákkal küszködnek. Közép-Európa „legkevésbé konzervatív” országa, Csehország sem volt képes helyreállítani a „tisztes polgári társadalmát”, s bár a nemzeti liberalizmus vált a legmeghatározóbb eszmei iránnyá Csehországban, a korábbi egalitáriánus szemlélet – megtámogatva a túlnyomó ateista szemlélettel – tovább él. Lengyelországban a kommunista idők alatt bizonyos védelmet nyújtó, az ideológiai egyoldalúságot megakadályozó egyház erkölcsi megtisztulása sokkal lassúbb, mint várták. A lengyel egyház tagjainak kb. 10 százaléka besúgó volt, az archívumok azonban ma is zároltak. A korrupcióval átszótt lengyel gazdaság és közélet miatt ma mintegy kétmillió lengyel keres magának munkát külföldön. Magyarországon – ahogy a többi posztkommunista országban is – a kommunista egalitarianizmus lelki-kulturális to-

vábbélése figyelhető meg. Az irigység-kultúrában gyökerező egalitarianizmus politikai magatartássá fejlődött. Az irigység ősi és más égtájakon is megfigyelhető erkölcsi tulajdonság. Ha azonban a kommunizmusról lefejtjük az ideológiai rárakódásokat, akkor társadalomlélektanilag egyedül az irigység marad a kommunizmus legfőbb mozgatója: a polgárt utaljuk életformája, a tőkést a gyára, a kulákot a földje miatt. Ha pedig még a kommunizmus alatti viszonylagos biztonság is elillan, akkor a közmorált az irigység, a bizalmatlanság, az ellenségeskedés és a szolidaritás hiánya fogja jellemezni. Roger Scruton ehhez a gondolathoz fűzte hozzá, hogy a kommunizmus a nietzschei *ressentiment* társadalmi kiterjesztése: a gyengék, a vesztesek bosszúja, amikor a bosszú az önmagában vett legmagasabb cél. A posztkommunizmus attól „poszt”, hogy a kommunizmusra jellemző társadalomlélektani jellemzők érvényesek.

5. Az intellektuális élet baloldali dominanciája Európa legtöbb országára igaz. Olykor nagyon éles, durva megnyilvánulásai vannak ennek a kultúrharcnak. Németországban az egyik egyetemen fordult elő, hogy az egyik professzor ajtajára konzervatív nézetei miatt a „kann weg” felirat került, azaz „kirúgható”. A felvilágosodás szellemi potenciálja a mai napig meghatározza az európai civilizációt. Valójában az európai civilizáció mai válságjelenségei a felvilágosodás előfeltételeiig vezethetők vissza. A felvilágosodás filozófiai értelemben – Andreas Kinneging szerint – négy névhez köthető: Bacon, Descartes, Spinoza és Hobbes. Ők voltak az igazi felvilágosítók, a 18. századi francia felvilágosodás csupán népszerűsítette e négy gondolkodó nézeteit. A négy filozófus azonban szakított két hagyománnyal: az Athén–Jeruzsálem által szimbolizált hit-ráció egységgel. A test és lélek merev szembeállítás, a tudás fogalmának leszűkítése a ráció fogalmára hozta létre azt a modern civilizációt, amely azzal hozott újat, hogy folyamatosan szaggatja saját gyökereit, a haladást tekinti igazoló érvének. A haladás fogalma mára azonban alig különböztethető meg a hanyatlásától, hiszen aki állandóan „reformál”, „siet”, az folyamatosan rombol. Csak az emberi racionalitás és természet félreértésének a következménye lehet az, ha valaki azt hiszi, hogy az élet állandóan átalakítható az élet egészével szembeállított és abból kiszakított racionalitás révén.

6. Kultúrák találkozása. A konferencia nyugat-európai résztvevői közül szinte mindenki megemlítette, hogy a legnagyobb társadalmi és politikai feszültséget a más kultúrákból – elsősorban a moszlim országokból – bevándoroltak és a helyi lakosság közötti viszony okozza. A leglátványosabban a francia előadó – Alexandre Pesey – világitotta meg a problémát. Előadásában azt a kérdést tette fel, hogy lélekszámát tekintve melyik Franciaország ötödik legnagyobb városa. A válasz: London. A legfelkészültebb és legkreatívabb franciák tömegesen költöznek át vagy vállalnak munkát Londonban, miközben Észak-Afrikából többnyire képzetlen emberek telepednek le Franciaországban. S miközben a gyarmati múlt miatt létezik a francia öngyűlölet, a bevándorlók között szervezett módon folyik Franciaország iszlamizációjának a hirdetése. Meg-

jelent az amerikaihoz hasonló banda-kultúra (*gang culture*) is (szintén hasonló jelenségről beszélt az ír résztvevő), melynek legfőbb jellemzője az erőszakosság, a társadalmi normák nyílt tagadása. Az évtizedek óta befagyott struktúrájú francia belpolitika sem ezzel, sem a tíz százalék körüli munkanélküliséggel (nem hivatalosan 15 százalék), sem a fiatalok körében növekvő depresszióval és öngyilkossággal nem tud mit kezdeni. Nem csoda, hogy egyre több az olyan politikai próbálkozás, amely a megcsontosodott politikai rendszeren kívülről igyekszik politikai programmal megjelenni – Le Pen csupán az egyik ilyen kísérlet volt. Hasonló a helyzet Hollandiában és Angliában is.

Összefoglalóan elmondható, hogy a jelenlegi nyugati civilizáció válsága morális jellegű. Ennek tünete az erkölcsi tudatlanság, a nietzschei értelemben vett nihilizmus kultúránkat átható eluralkodása. Már Edward Gibbon leírta a római birodalom hanyatlásáról szóló hatalmas munkájában (*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 1776–1788), hogy egy kultúra válsága a nevelés válságában, a kényelemszeretet eluralkodásában, a viselkedési szokások eldurvulásában mutatható ki először. Válság akkor van, amikor az egészség és az élet minden elve kimerül – vallotta Gibbon.

Konzervativizmusok

A fenti válságjelenségekre adható konzervatív válasz a konzervatív politikai filozófiából indulhat ki. A konzervativizmus egyik lehetséges meghatározása így szól: „A konzervativizmus filozófia, amely arra törekszik, hogy olyan társadalmakat tartson fenn és gazdagítson, amelyek tisztelik az öröklött intézményeket, meggyőződéseket és gyakorlatokat, s amelyekben az egyének jó jellemüket – Istennek tetsző módon – másokkal való együttműködés révén olyan elsődleges, helyi közösségekben alakítják ki, mint a család, az egyház és a közös jó előmozdításán munkálkodó társadalmi csoportok.” (*American Conservatism. An Encyclopedia*, szerk. Bruce Frohnen, Jeremy Beer, Jeffrey O. Nelson, ISI, 2006) A szócikk szerzője, Bruce Frohnen szerint a kommunizmus bukásával a konzervatív gondolkodás elvesztette az egyetlen kohéziós erejét, ezért jelenleg „a filozófiai törésvonalak hangsúlyossá váltak”. A legnyilvánvalóbb törés a neokonzervatívok és a konzervativizmus hagyományos irányzatai között figyelhető meg elsősorban az Egyesült Államokban. Valószínűleg helyénvaló a felvilágosodáshoz és ezen belül is a valláshoz fűződő eltérő megítélésben keresni a töréspontot. A neokonzervatív fordulat előtti amerikai konzervatív gondolkodás három irányzata – a Hayek-féle libertarianizmus, az antikommunizmus és a tradicionalizmus – logikailag ellentmondásos maradt a kommunizmus bukása után is. A libertariánusok elsősorban a gazdasági tevékenység szabadságából vezetik le a szabadság intézményeit, a közösségelvű és a vallást hangsúlyozó tradicionalizmus ezzel szemben metafizikai hangsúlyt ad a szabadságnak.

De különbséget kell tenni az amerikai és az európai konzervatív filozófiai irányzatok között is. Európában négy fogalom mentén lehet a konzervatív gondolkodást értelmezni: szkepticizmus, természetjog, történetiség, intézményközpontúság. Az első az emberi ész esendőségét hangsúlyozza, Hume-tól kezdődően Oakeshottig nyomon követhető a szkepticizmus konzervatív története; a természetjogi gondolkodás íve az antikvitástól a modernségig nyúlik, az érvek többsége részben az emberi természetből, részben a görög rend fogalmából táplálkozik; a történetiség gyökerei a német romantikáig vezethetők vissza; az intézményközpontú gondolkodás a tradicionalista felfogáshoz van közel. Ezek mindegyike egyben a többi kritikáját is adja: a rend szkeptikus megközelítésében a gonosz mibenléte merül fel élesen; az örökölt intézmények között vannak rosszak is; a romantikus történelmi szemlélet könnyen beleesik a konstrukció logikai hibájába; illetve hogyan van az, hogy az azonos emberi természet eltérő következményekhez vezet, eltérő intézményeket alakít ki. Olyan konzervatív irány, amely mind a négy elemet képes ötvözni, nincs is. Talán az angol *common law* intézménye képes egyesíteni a szkeptikus, a természetjogi és a történelmi érvelés elemeit. Tartósságát is annak köszönheti, hogy ennyi elemet képes egyesíteni.

Úgy látszik, hogy bármilyen irányban is indulunk el, a különböző konzervatív felfogások közös pontja a nevelés. Az erényre nevelésben lehet összefoglalni a konzervatívok legfőbb mondanivalóját. A modern tömegoktatás nem is vállalja a nevelést, az oktatás színvonala Európa-szerte zuhan, a család mint primer közösség agonizál, így nem csoda, hogy erkölcsi tudatlanság és egyfajta primitívség válik általánossá. A műveletlenség régen még az alacsonyabb, de tisztességes szegénységben élők között is szegélynivaló volt, de legalábbis tisztelet övezte a művelt embert. Ma ez szinte ismeretlen, a média többsége éppen a fogyasztásszemléletet erősíti, a műveltség legfeljebb az egyik lehetséges kiemelkedési lehetőség más ideálok között: mintha saját kultúránk megismerése nem volna feltétele az összes többi teljesítménynek. Az európai konzervatívok szerint Európa ma feléli saját civilizációs bázisát, immunrendszere fokozatosan védtelessé válik más kultúrák univerzalista törekvéseivel szemben. Andreas Kinneging szerint hamarosan legális lesz Európában is a poligámia, és az emberek gladiátorjátékokra fognak tódulni.

Aki úgy gondolja, hogy a fenti gondolatok tendenciózusak, ezért erős kétellyel kell kezelni ezt a saját gondolatokkal átszőtt beszámolót, az legalább gyakorolja a szkepticizmus erényét. Szemmel láthatólag civilizációnkat a célvesztettség és a jó emberi élet tartalmi meghatározásának a válsága jellemzi. Az európai konzervatívok nyilvános eszmecserére szólítanak fel az európai kultúra vagy civilizáció mai jelenségeiről. Danténak tulajdonított gondolat: „A pokol legforróbb bugyrai azokra várnak, akik morális válság idején semlegesek maradnak.” Egy eszmecserében vagy vitában azonban senki nem maradhat semleges.